

УДК 261.5(430)

Ревінкель О. О.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗДІЙСНЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ В НОВИХ ФЕДЕРАЛЬНИХ ЗЕМЛЯХ ФРН

У статті розглядаються нормативно-правові підстави здійснення релігійної освіти в нових федеральних землях ФРН, з'ясовується специфіка запровадження уроку релігії в країні пострадянського простору, визначається роль і місце релігійного компоненту у навчально-виховному процесі, окреслюються шляхи розбудови відносин між державою і двома Великими Церквами Східної Німеччини.

Ключові слова: релігійна освіта, релігійна свобода, урок релігії, конфесійний урок релігії, альтернативна на навчальна дисципліна, державно-церковні договори, нові федеральні землі.

В статті рассматриваются нормативно-правовые основания осуществления религиозного образования в новых федеральных землях ФРГ, выясняется специфика внедрения урока религии в стране постсоветского пространства, определяется роль и место религиозного компонента в учебно-воспитательном процессе, характеризуются пути развития отношений между государством и двумя Великими Церквами Восточной Германии.

Ключевые слова: религиозное образование, религиозная свобода, урок религии, конфессиональный урок религии, альтернативная учебная дисциплина, государственно-церковные договора, новые федеральные земли.

The article considers the legal base for the introduction of religious education in German new federal states, it underlines the specifics of RE in the post-Soviet country, points out role and place of the religious component in the educational process, outlines ways of developing relations between the state and two large churches in the East Germany.

Keywords: RE (religious education), religious freedom, religious lesson, confessional lesson, alternative educational subject, church-state treaties, new federal states.

Постановка проблеми. На сучасному етапі система релігійної освіти в Україні знаходиться в процесі формації. Все частіше постає питання про доцільність співпраці релігійної й державної освіти та пошук здорового компромісу на засадах толерантності, непримусованості та поваги. Двадцятирічний досвід здійснення релігійної освіти у державних загальноосвітніх закладах Східної Німеччини, який базується на законодавстві країни та державно – церковних договорах, став невід'ємною традицією об'єднаної держави і може слугувати певним орієнтиром для правового, організаційного та методичного забезпечення процесу вивчення предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій вказує на те, що в останнє десятиріччя у вітчизняній педагогіці спостерігається зростаючий інтерес до інкорпорування релігійного компоненту в державну систему загальної освіти, спираючись на досвід країн Європи, зокрема ФРН, що знайшло своє відображення у дослідженнях Т. О. Артерчук, М.О. Желуденко, О.Р. Зайцевої, І. Г. Ковровського, О. Н. Орлової та інших. Проте український досвід вивчення проблем та шляхів розвитку релігійної освіти в нових землях ФРН не можна вважати повною мірою задовільним, оскільки релігійна освіта на теренах пост НДР здійснюється тільки упродовж двох десятиріч. **Проблема здійснення релігійної освіти у Східній Німеччині** ще не стала предметом досліджень в українській педагогічній науці, на що вона, безумовно, заслуговує.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного законодавства освіта у ФРН є світською: вона забезпечує свободу совісті, гарантує вільне світоглядне самовизначення для кожної особистості, займає позицію, нейтральну до релігій. По-перше, право на релігійну освіту в ФРН визначається з позиції фундаментальних міжнародних актів. Загальновизнані правові засади на освіту та співвідношення цього права з правом на свободу совісті та віросповідання містяться насамперед у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП), Конвенції про права дитини (КПД), Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Серед найважливіших моментів цих міжнародних актів, які стосуються питань освіти у співвідношенні її з релігійними переконаннями, є положення про те, що «освіта має сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма релігійними групами» [5, с. 13]. Це означає, що у вивченні тієї чи іншої навчальної дисципліни вчителі, викладачі та інші особи, які забезпечують навчальний процес, не повинні надавати будь-яку перевагу тому чи іншому світогляду чи віросповіданню, а, навпаки, зобов'язані висвітлювати питання про ті чи інші релігійні групи на принципах толерантності, взаєморозуміння та дружби.

Зазначимо, що у Декларації принципів толерантності, прийнятій 16 листопада 1995 р. в Парижі на двадцять восьмій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО поняття «толерантність» тлумачиться перш за все як повага, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості [1, с. 2].

По-друге, держава зобов'язана поважати свободу батьків (у відповідних випадках – законних опікунів) обирати для своїх дітей не лише запроваджені державними властями школи, а й інші загальноосвітні заклади, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань» [5, с. 10]. Батьки (опікуни, законні представники) самі мають право обирати, в якій школі (державній чи приватній) буде навчатися їхня дитина. А дитині, яка належить до релігійних меншостей чи до корінного населення, не може бути відмовлено у праві спільно з іншими членами її групи користуватися власною культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди» [4].

Широко трактує право на релігійну свободу, в тому числі право на релігійну освіту, Декларація ООН «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань». У цьому документі, окрім підтвердження попередніх стандартів, право на релігійну освіту було утверджене як власне право релігійних організацій навчатися релігії публічно чи приватно, індивідуально або разом з іншими у відведених для цього місцях [2, с. 3].

Усі перераховані міжнародні документи, які закріплюють стандарти співвідношення права на освіту і права на свободу совісті та віросповідання, є обов'язковими для держав, що ратифікували відповідні норми. Так ФРН закріпила у своєму законодавстві положення про те, що освіта має сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма релігійними групами, і контролювати його виконання. Причому держава зобов'язана стежити за тим, щоб шкільна програма з релігійного предмета була складена та висвітлена об'єктивно, з урахуванням критики і плюралізму думок.

Нормативно-правовими підставами для здійснення релігійної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах на території пост НДР є Конституція Федеративної Республіки Німеччини та федеральні конституції земель Мекленбург-Передня Померанія, Саксонія, Саксонія-Ангальт і Тюрінгія.

Хоча навчальні заклади в ФРН незалежно від форм власності відокремлені від церкви та релігійних організацій і мають світський характер, крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями, у Законах про освіту нових федеральних земель, державних освітніх стандартах, навчальних планах та методичних рекомендаціях, що затверджуються Міністерствами культури і освіти в кожній окремо узятій федеральній землі, містяться ключові положення про здійснення релігійної освіти.

Правова основа федеральних земель колишньої НДР має в цілому аналогічний зміст, оскільки вона повністю базується на статті 7 Основного закону ФРН. Згідно статті 7, параграфів 1 – 3 Основного закону:

«1) Держава здійснює контроль за діяльністю всіх навчальних закладів незалежно від форм власності.

2) батьки (опікуни) мають право приймати рішення про те, чи будуть їхні діти вивчати релігію в загальноосвітній школі.

3) Урок релігії у державних школах, за винятком позаконфесійних шкіл, є звичайним навчальним предметом, що викладається згідно з основними положеннями (догматами) відповідних релігійних організацій, що не виключає право державного контролю за ними» Жоден учитель не може бути зобов'язаний проти своєї волі викладати урок релігії» [6, с. 37].

Із усіх східних німецьких земель релігія як звичайна навчальна дисципліна в державних школах відповідно до параграфу 3 статті 7 Основного закону ФРН не була запроваджена тільки у Бранденбурзі та Східному Берліні. Чотири інші посткомуністичні землі зорієнтувалися на освітні закони старих федеральних земель.

Церкви у східних землях Німеччини, як і в старих землях, здійснюють свою присутність у системі освіти за допомогою уроків релігії на основі статті 7, абзацу 3 Основного Закону [6, с. 37]. Проте сама наявність у навчальному плані школи релігійного компоненту передбачає можливість відмови від його вивчення. Цим забезпечується конституційне положення про релігійну свободу. Батьки відповідно до законодавства мають можливість звільнити своїх дітей від відвідування уроків релігії. Таким чином «завдання по вихованню та навчанню учнів виконуються в рамках викладання предметів на основі загальнолюдських цінностей» [16, с. 142]. Для учнів, які не відвідують уроків релігії, у шкільному компоненті запроваджено «Етику», «Філософію» або подібну до них дисципліну світоглядного характеру як альтернативну.

Відповідно до статті 105 параграфу 1 Конституції Вільної землі Саксонія етика і релігія викладаються як звичайні шкільні предмети в усіх загальноосвітніх школах, за винятком позаконфесійних шкіл [11, с. 428]. Таким чином у параграфі 18 пункт 1 Закону про освіту землі Саксонія закріплено, що релігія є обов'язковою складовою шкільного компоненту, за винятком технічних навчальних закладів [14, с. 215].

Згідно зі статтею 27 параграфом 3 Конституції Саксонії-Ангальт етика та релігія є обов'язковими дисциплінами в державних школах землі [11, с. 517]. Це ж положення повторюється в Законі про освіту землі у параграфі 19 пункті 1 [7, с. 40].

Конституція Вільної землі Тюрінгія закріпила релігію як обов'язкову шкільну дисципліну у статті 25 параграфі 1 [11, с. 389], яка перекликається із параграфом 46 пунктом 1 Закону про освіту.

У Конституції федеральної землі Мекленбург-Передня Померанія урок релігії прямо не згадується, але його незаперечуваність міститься у статті 5 параграфі 3: «Основні цивільні права, що зазначенні в Конституції ФРН розповсюджуються по закону прямої дії на федеральну землю Мекленбург-Передня Померанія» [10, с. 24]. Це означає, що всі положення Основного закону ФРН про релігійну освіту автоматично набувають чинності в даній федеральній землі. А параграф 7 пункт 1 Закону про освіту від 15 травня 1996 року забезпечує вивчення релігії як звичайної навчальної дисципліни в державних школах [12, с. 11].

Конституція ж федеральної землі Бранденбург не закріпила конкретних положень про викладання чи невикладання релігії в загальноосвітніх закладах. Врегулювання цього положення було перекладено на земельний Закон про освіту. Хоча вже у першому проекті закону про освіту від 28 травня 1991 розглядалося питання запровадження релігійної освіти і в § 26 було вирішено доопрацювати це положення [8, с. 79], узгодивши його зі статтею 7 параграфом 3 Основного закону, проте лише після тривалих переговорів з євангельськими і католицькими церквами на основі узгодженої пропозиції у Федеральному конституційному суді Бранденбурга 1 червня 2001 року Закон про освіту з поправками вступив в дію: «Починаючи з 8 січня 2002 року, церкви і релігійні громади мають право викладати урок релігії у приміщеннях всіх типів державних загальноосвітніх закладів для учнів усіх класів у відповідності зі своїми принципами» [9, с. 12].

З метою забезпечення єдиної державної політики у галузі освіти федеральні органи управління освіти і культури (Kultusministerium) здійснюють державний контроль та інспекцію за діяльністю навчальних закладів. Держава розробляє державні освітні стандарти з євангельської і католицької релігії, які встановлюють вимоги до змісту і обсягу навчальної дисципліни, а Міністерства культури та освіти, яким підпорядковані навчальні заклади, здійснюють державне інспектування, навчально-методичне керівництво і контроль за дотриманням вимог щодо якості освіти та державних стандартів. Проте самоврядування навчальних закладів передбачає їх право на визначення змісту компонента освіти, що надається навчальним закладом понад визначений державою обсяг.

Отож, становлення релігійної освіти на території колишньої НДР відбувалося на правових та законодавчих засадах за зразком старих федеральних земель: урок релігії було запроваджено як обов'язковий шкільний предмет у закладах загальної освіти згідно зі ст. 7 Основного Закону. На підставі закону про реформу шкільної освіти землі Саксонія-Ангальт [13, с. 168] урок релігії входить до числа обов'язкових предметів, і викладається у державних школах як постійний навчальний предмет поряд з іншими шкільними предметами, що розподілені за трьома напрямками: мовно-літературно-мистецьким, соціологічно-суспільствознавчим та математично-природознавчо-технічним, що вивчаються у гімназії.

Згідно закону про Освіту 2000 року з релігії як навчальної дисципліни передбачено випускний іспит. У § 20 підкреслено, що «не залежно від своєї особистої національної і релігійної належності та світогляду, учень повинен отримати можливість дізнатися про моральні й релігійні традиції інших народів, які проживають на території ФРН» [15, с. 87].

Основою правових відносин між державою і церквами у галузі релігійного виховання у ФРН є конституційне право та державно-церковні договори [3, с. 4]. До джерел конституційного права відносяться Основний Закон Федеративної Республіки Німеччини та Конституції федеральних земель. Зокрема основний Закон передбачає 5 основних положень, які регламентують такі відносини між державою і церквою (ст. 140 Основного Закону) :

- відокремлення церкви від держави, що засвідчено у положенні про відсутність державної церкви як такої;
- суворий релігійний і світоглядний нейтралітет держави, який забезпечує рівність усіх громадян перед законом незалежно від їх віросповідання;
- загальна релігійна свобода, яка передбачає конституційне право особистості на свободу віросповідання та створення релігійних об'єднань, здійснення релігійних обрядів та недопущення примусу до участі у них;
- право на релігійне самовизначення, яке забезпечене положенням про недопущення примусового оприлюднення своїх релігійних переконань.

Урок релігії може проводитися у державних, громадських, приватних та конфесійних навчальних закладах та установах. Правову основу для проведення уроку релігії в державних і приватних загальноосвітніх навчальних закладах за конфесійним принципом та підготовки вчителів євангельської та католицької релігії у Східній Німеччині складають державно – церковні договори нових федеральних земель:

Договір євангельської церкви з федеральною землею Бранденбург від 8.11.1996;

Договір Євангелічно-Лютеранської Церкви церкви Мекленбург-Передня Померанія з федеральною землею Мекленбург-Передня Померанія від 20.01.1994;

Договір євангельської церкви з Вільною землею Саксонія від 03.24.1994;

Договір євангельської церкви з федеральною землею Саксонія-Ангальт від 23. 09.1993;

Договір євангельської церкви з федеральною землею Тюрінгія від 15.03.1994 [17, с. 7].

Одночасно подібні угоди укладені також з Католицькою церквою. Державно-церковні договори – це свого роду офіційні угоди між Святим Престолом, керівництвом Католицької церкви, та окремими федеральними землями (Konkordat), які деталізують питання співпраці церкви і держави у галузі релігійної освіти. Урок релігії у державі затверджений як обов'язковий навчальний предмет у таких документах нових федеральних земель:

Договорі між Святим Престолом і Вільною державою Саксонія від 02.07.1996;

Договорі між Святим Престолом і Федеральною землею Тюрінгія від 11.06.1997;

Договорі між Святим Престолом і Федеральною землею Мекленбург-Передня Померанія від 20.09.1997;

Договорі між Святим Престолом і Федеральною землею Саксонія-Ангальт від 15.01.1998 [18, с. 7].

Окрім зазначеного, між землями Берлін та Бранденбург укладені угоди з відповідними єпархіями.

Отже, зазначені вище документи, якими унормовується відокремлення школи від церкви і релігійних організацій та визначається світський характер освіти та забезпечується гарантія прав дітей і батьків на вільний вибір змісту та форми освіти, складають конституційно-договірну основу церковно-державного співробітництва в області релігійної освіти у державних школах Східної Німеччини.

Висновки. У 1992-1993 навчальному році на території колишньої НДР у чотирьох нових федеральних землях було запроваджено урок релігії. Альтернативними предметами стали етика (у Саксонії, Саксонії-Ангальт та Тюрінгії) і філософія у старших класах та філософія для дітей у молодших класах у Мекленбург-Передній Померанії. Федеральна земля Бранденбург, не запроваджуючи окремо релігії чи етики, обрала натомість єдиний предмет світоглядного змісту «Життєві норми-Етика-Релігія».

Проведений аналіз законодавчих документів щодо реалізації релігійної освіти у нових федеральних землях ФРН дозволяє скласти цілісну картину державного гарантування прав громадян на вільне релігійне виховання у державних навчальних закладах, а також права церковних громад на навчально-методичне і кадрове забезпечення уроків релігії і контроль за цим процесом.

Література:

1. Декларація принципів толерантності, прийнята в Парижі на двадцять восьмій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 25 жовтня – 16 листопада 1995 р. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503.
2. Декларація “Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань”, (ООН, ст. 6, 1981 р.) -http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_284
3. Ковровський І.Г. Правові та організаційні засади системи релігійного виховання у державних школах федеративної республіки Німеччина [Електронний ресурс] / www.nbv.gov.ua / e-journals/ NarOsv/ Конвенція про права дитини (КПД).
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕЕКП), ст.13.<http://www.igfm.org.ua/dokumenti/m-zhnarodnii-pakt>
5. Основний закон ФРН / Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland – Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1993. – 96 S., с. 96
6. Dokumentation der Schulgesetze der Länder Brandenburg, Mecklenburg-Vorpommern, Sachsen, Sachsen-Anhalt, Thüringen: KMK, 1992.- 86 S.
7. Erstes Schulreformgesetz für das Land Brandenburg (Vorschaltgesetz 1SRG). Vom 28. Mai 1991 //GVB1. Brandenburg . – 1992. – №16. – S. 258 – 28523, с.96
8. Gesetz zur Änderung des Ersten Schulreformgesetzes für das Land Brandenburg . Vom 1. Juni 2001 // http://www.bravors.brandenburg.de/sixcms/media.php/15/GVB1_I_06_2001.pdf.
9. Verfassung des Landes Mecklenburg-Vorpommern-<http://www.verfassungen.de/de/mv/mv93-index.htm>
10. Verfassungen der deutschen Bundesländer: mit dem Grundgesetz: Mit den Verfassungsgerichtsgesetzen: Deutscher Taschenbuch Verlag; Auflage: 9. Auflage, 2009. – 656. – S. 428.
11. Schulgesetz für das Land Mecklenburg-Vorpommern in der Fassung der Bekanntmachung vom 15. Mai 1996 <http://www.landesrecht-v.de/jportal/portal/page/bsmvprod.psml>
12. Schulreformgesetz für das Land Sachsen-Anhalt (Vorschaltgesetz). Vom 11. Juli 1991 //GVB1. LSA. 1991. – № 17. – S. 165-179.
13. Schulgesetz für den Freistaat Sachsen (SchulG). Vom 3. Juli 1991 // GVB1. Sachsen. 1991. – № 15.-S. 213-223.
14. Schulgesetz vom 11.08.2005 <http://www.landesrecht.sachsen-anhalt.de/jportal/portal/t/1kqg/page/bssahprod.psml;jsessionid>.
15. Simon W. Katholischer Religionsunterricht als schulisches Unterrichtsfach in den ostdeutschen Bundesländern. Versuch einen Zwischenbilanz // Religionspädagogische Beiträge. – № 38. – 1996. – S. 137 – 157.
16. Zur Situation des Evangelischen Religionsunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland – Bericht der Kultusministerkonferenz vom 13.12.2002 – [ww.kmk.org/fileadmin/veroeffentlichungen_beschluesse/](http://www.kmk.org/fileadmin/veroeffentlichungen_beschluesse/).
17. Zur Situation des Katholischen Religionsunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland – Bericht der Kultusministerkonferenz vom 13.12.2002–www.kmk.org/fileadmin/veroeffentlichungen_beschluesse/.